

ПОЈАМ ГРАЂАНСКОГ ПРОЦЕСНОПРАВНОГ ОДНОСА У САВРЕМЕНОЈ СОВЈЕТСКОЈ НАУЦИ

1. — Од како је немачки правник Билов (Bülow) у свом делу „Учење о процесним приговорима и процесне претпоставке“⁽¹⁾ поставио теорију о процесноправном односу, тешко је наћи систематски приказ грађанског процесног права у коме се о том појму не говори. Упркос оштрој критици од стране Голдшмита (Goldschmidt)⁽²⁾, данас је схватање парнице као правног односа коначна тековина науке⁽³⁾. Па ипак, теоретичари у капиталистичким земљама не признају тој конструкцији онај значај који јој је придавао њен творац. Процесноправни однос се редовно

(1) Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen, 1868

(2) Der Prozess als Rechtslage—Eine Kritik des prozessualen Denkens, 1925, стр. 1—150.

(3) За савремену западнонемачку науку, види: Rosenberg, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, 6. Aufl., 1954, s. 7—10; Nikisch, Zivilprozessrecht, 2. Aufl., 1952, s. 16, 17; Lent, Zivilprozessrecht, 7. Aufl., 1957, s. 83; Schönke—Schróder—Niese, Zivilprozessrecht, 8. Aufl., 1956, s. 22—27; Blomeyer, Zivilprozessrecht, 1963, s. 61, 62; Sauer, Grundlagen des Prozessrechts, 1919, s. 175—186; isti Allgemeine Prozessrechtslehre, 1951, s. 57, 58. Од старијих писаца види нарочито: Kohler, Prozess als Rechtsverhältnis, 1888; Hellwig, System des deutschen Zivilprozessrechts, I, 1912, s. 395—403; Stein, Grundriss des Zivilprozessrechts und des Konkursrechts, 3. Aufl., 1928, s. 6, 7.

За аустријску науку, види: Sperl, Lehrbuch der Bürgerlichen Rechtspflege, I, s. 166—168; Pollak, Zivilprozessrecht, I, 2. Aufl., s. 108; Wolff, Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts, 2. Aufl., 1947, s. 115; Petschek—Stagel, Der österreichische Zivilprozess, 1963, s. 16—18.

За данашњу италијанску науку, види: Costa, Manuale di Diritto processuale civile, 1955, p. 18; Redenti, Diritto processuale civile, I, 1957, p. 121—123; Carnelutti, Istituzioni del Diritto processuale civile italiano, Vol. I, 1956, p. 175—177; Micheli, Corso di Diritto processuale civile, I, 1959, p. 251—253; Satta, Diritto processuale civile, 5. ed., 1957, p. 95, 96. Од старијих процесуалиста, види: Chiovenda, Principii di Diritto processuale civile, 3 ed., 1913, p. 89—100.

За француску теорију види: Morel, Traité élémentaire de procédure civile, 1932, p. 349—351; Suche et Vincent, Précis de procédure civile et commerciale, 10-ème éd., 1954, p. 264; Cornu et Foyer, Procédure civile, 1958, p. 360—364; Solus et Perrot, Droit judiciaire privé, 1961, p. 110.

За швајцарску науку види: Guldener, Schweizerisches Zivilprozessrecht, 2. Aufl., 1958, s. 46.

За право НДР види: Nathan, Das Zivilprozessrecht der DDR, Bd. I, 1957.

У предатној југословенској науци посветили су појму процесноправног односа пажњу: Благојевић, Начела приватног процесног права, 1936, стр. 169—179, и Живановић, Основни проблеми Кривичног и грађанског процесног права (поступка) I, 1940, стр. 30—46. Овај други писац је, полазећи од кривичног и грађанског поступка, исцрпно изложио своје спитетичко схватање, којим се одлучно залаже за усвајање појма процесноправног односа у научном систему.

У послератној југословенској теорији, види о процесноправном односу: Цуља, Грађански парнични поступак ФНРЈ, 1957, стр. 19—24; Марковић, Грађанско процесно право, књ. I, св. 1, стр. 36—38; Јухарт, Цивилно процесно право ФНР Југославије, 1961, стр. 12 и 13; Трина, Грађанско процесно право, I, 1965, стр. 22—25; Познић, Грађанско процесно право, 2. изд. 1965, стр. 34—37.

излаже уз основне појмове, али он стварно не представља подлогу научних система⁽⁴⁾. Сматра се да његова вредност лежи првенствено у томе што он омогућује да се парница схвати као збивање у коме постоји унутрашње јединство, а не као обичан збир догађаја који се без међусобне везе просто нижу у времену. Поред тога, појмом парничног односа објашњава се структура поступка у коме је једном тужбом обухваћено више захтева, као и правило да парница остаје једна иста у случају промене странке или предмета спора⁽⁵⁾. Иначе, он се — као и појам правозащитног захтева — не сматра за научно издашан са становишта правне догматике⁽⁶⁾.

Супротно науци западноевропских земаља, у совјетској теорији поклања се процесноправном односу велика пажња, што се види из низа чланака и монографија, који су о том појму објављени, нарочито у времену од 1955. до данас⁽⁷⁾. Овом теоријском питању посвећен је приличан простор и у уџбеницима⁽⁸⁾. Истраживања у том правцу не представљају неку изузетну појаву. Развој совјетске научне мисли у области грађанског процесног права карактерише, нарочито у току последње деценије, заинтересованост за основна питања и појмове.

Пре него што се упустимо у приказивање ставова совјетске науке, потребно је учинити неке напомене. Прво, питањима која се тичу процесноправног (тачније процесноправних) односа, придаје се у науци велика важност. Правилно одређивање грађанског процесноправног односа узима се као једна од претпоставки успешне научне разраде основних процесних проблема за које постоји теоријски интерес и који имају значаја у делатности совјетског грађанског правосуђа⁽⁹⁾. За неке ауто-

(4) Сауер узима да је процесноправни однос у немачкој науци омиљен као основни појам, и да као такав стоји уз друга два — правозащитни захтев и процесне претпоставке (Prozessrechtslehre) стр. 57—60.

(5) Види, на пример, Schönke—Schröder—Niese, стр. 27, Blomeyer, стр. 61, Rosenberg, стр. 6.

(6) Види нарочито: Goldschmidt, који поред осталог каже да процесноправни однос има у системима процесног права само орнаментални значај (Der Prozess als Rslg., стр. 148. и 149). У истој монографији, на стр. 4, наведени су и други аутори, противници учења о овом односу. Као неупотребљив за научну системастику оцењен је овај појам и у чланку Хеглера, Zum Aufbau der Systematik des Zivilprozessrechts (Festgabe für Heck, Rümelin, Schmidt, Archiv für die Civilistische Praxis, 1931, стр. 223—228.) Сауер узима да један апстрактни, свеукупни процесноправни однос нема вредности са становишта правне догматике, и да пажњу треба усредсредити на поједине односе, тј. на међусобна права и дужности процесних субјеката (Grundlagen, стр. 179, 180, 183).

(7) Гурвич, К вопросу о предмете науки советского гражданского процесса, Ученые записки ВИЮН, выпуск 4, 1955; Мозолин, О гражданско-процессуальном правоотношении, Советское государство и право, 1955, № 6; Гуреев, Судебное разбирательство гражданских дел, 1958; А. М. Чечот, Участники гражданского процесса, 1960; О. В. Иванов, Гражданские процессуальные правоотношения, Вестник Московского университета, Серия X, Право, 1963, № 2; Н. Б. Зейдер, Гражданские процессуальные правоотношения, 1965.

(8) С. Н. Абрамов, Советский гражданский процесс, 1952, стр. 82. и след.; Коллектив авторов под редакцией А. Ф. Клеймана, Советский гражданский процесс, 1964, стр. 38. и след. (Главу трећу о процесноправним односима и њиховим субјектима обрадио А. Ф. Клейман); Коллектив авторов, под опшћер редакцији К. С. Јудельсона, Советское гражданское процессуальное право, 1965, стр. 58. и след. (Главу трећу, о процесноправним односима и њиховим субјектима обрадио Козлов. Цитирано под Козлов—Јудельсон.) У погледу совјетске литературе која није цитирана у овом чланку, види последњи од наведених уџбеника, стр. 69.

(9) Мозолин, стр. 50.

ре научно обрађивање процесноправног односа има исти значај као и правног односа у другим гранама права: Оно представља услов за разумевање настанка, дејства и примене правне норме уопште⁽¹⁰⁾. И поред бројних радова, поједини писци сматрају да процесни однос у совјетској науци није довољно проучаван, да је стање у том питању незадовољавајуће и да су у том правцу потребни даљи напори⁽¹¹⁾. Треба додати и то да су студије о процесу као правном односу ограничене на област грађанског или кривичног поступка⁽¹²⁾. Колико нам је познато, није било покушаја да се конструише један појам који би био заједнички за обе ове гране правосудног права. То може изгледати необично, пошто је изградња таквог појма могућна, ако се пође од заједничких обележја оба поступка. Објашњење можда лежи управо у томе што се сматра да проучавања ограничена на поједине области нису још довела до оних закључака који су неопходна претпоставка за остварење једног вишег појма процесноправног односа, заједничког за обе процедуре.

2. — Да би се схватања совјетске теорије могла разумети, потребно је претходно приказати учење о процесним субјектима. У совјетском праву њихов број је нешто већи него у југословенском. Као носиоци процесног збивања не појављују се само суд, странке, заступници и интервенцијенти⁽¹³⁾. Својство субјеката грађанског поступка имају и друга лица и органи, које Основи грађанског судског поступка и законици савезних република називају учесницима: јавни тужилац, лица која покрећу парницу ради заштите права и интереса других, органи државне управе који су позвани да дају мишљење у правној ствари, грађани и организације, учесници ванпарничног поступка, сведоци, вештаци, преводиоци. Сви учесници поступка су субјекти процесноправног односа, што значи да процесни однос није један, него да их има више⁽¹⁴⁾. У схватању да се процесни персоналитет подударе са персоналитетом у процесноправном односу наука ипак није једнодушна. Абрамов узима да сведоци, вештаци и преводиоци немају право предузимања парничних радњи које су усмерене на заснивање, развој или престанак поступка. Пошто дакле, својом делатношћу не утичу у том смислу, они нису субјекти процеса. Но, ради испуњења својих обавеза, они су снабдени неким правима (а имају и обавезе), те се сваки од њих појављује као субјект односа⁽¹⁵⁾. Али, и они аутори који не праве разлику између персоналитета у процесу и у процесном односу, не стављају све субјекте на равну ногу, него спроводе међу њима једну поделу, према њиховом значају за развој поступка. Абрамов истиче да се задатак науке не састоји само у томе да објасни оно што је својствено свима субјектима процесног права, него и оно што је посебно, што одликује сваку поједину групу тих субје-

(10) Иванов, стр. 26; Чечот, стр. 6.

(11) Мозолин, стр. 11; Иванов, стр. 26; Зејдер, стр. 6; Гурвич, стр. 40.

(12) О кривичноправном процесном односу види литературу наведену код Зејдера, стр. 6, нап. 7.

(13) Ови последњи зову се трећа лица са самосталним захтевом (главни), односно без таквог захтева (споредни).

(14) О овој значајној поставци види излагање под 4.

(15) Абрамов, стр. 83. и 84.

ката (16). Исти аутор полази од једне класификације у којој се с једне стране налази суд, а с друге сва лица која учествују у поступку. Међу овим другима Абрамов издваја оне који заштићују у своје име права и интересе других лица (на пример, јавни тужилац). Такви субјекти се у парници појављују само као тужиоци. Они се не користе неким правима каква припадају учесницима који на суду траже заштиту сопствених права и интереса. Засебну групу — као што је напред речено — чине сведоци, вештаци и преводиоци⁽¹⁷⁾. С обзиром на природу заинтересованости, Клејнман дели учеснике у две групе: У прву спадају странке и трећа лица, а у другу — јавни тужилац, органи државне управе и друштвене организације. Учесници прве групе иступају у парници у заштиту сопствених права и интереса, док јавни тужилац и органи државне управе развијају своју делатност ради заштите државних и друштвених интереса. Имају се у виду старатељски и стамбени органи⁽¹⁸⁾. Козлов — Јудељсон сврставају све субјекте у три вида, према њиховој улози у процесу и према значају њихових радњи. Једну врсту образују они који су позвани да грађанске спорове решавају. Ту спадају судови првог и другог степена, а исто тако и судски органи који правну ствар разматрају у поступку надзора. Као судски органи појављују се и судски извршиоци⁽¹⁹⁾. Другу групу субјеката чине лица која учествују у спору. Ту спадају странке, трећа лица, јавни тужилац, органи државне управе, државне установе, синдикалне организације, предузећа, колхози и друге задружне и друштвене организације и поједини грађани који учествују у спору у циљу заштите права и интереса других лица и организација. Најзад, трећу врсту процесних субјеката чине они који у поступку врше помоћне радње (сведоци, вештаци, преводиоци)⁽²⁰⁾. Сличну поделу срећемо и код Зејдера, који издваја суд, а учеснике дели на оне који су правно заинтересовани у спору и на оне чија делатност има помоћни карактер. Прву групу карактерише самосталност, која се у пуној мери испољава код странака кроз начело диспозиције. Смисао учешћа субјеката друге групе је у томе што они пружају суду материјал неопходан за решење правне ствари. Помоћни процесни субјекти, иако имају извесна права и обавезе, не утичу на кретање парнице⁽²¹⁾.

Кад је реч о субјектима, треба приметити да је питање процесног субјективитета заступника странака и трећих лица предмет посебне дискусије. Абрамов узима да су носиоци процесних права и обавеза странке и трећа лица, а не њихови заступници, који та права остварују и обавезе чспуњавају. Зато парнични заступници нису субјекти процесноправни.

(16) Абрамов, стр. 82.

(17) Абрамов, стр. 83.

(18) Клејнман, стр. 40. Поставља се питање где је у тој подели место сведоцима, вештацима и преводиоцима, пошто суд, по истом писцу, ступа у процесноправне односе и са тим учесницима поступка (стр. 36).

(19) Чечот узима да судски извршилац није субјект процесноправног односа, управо као ни судија. Носилац права и обавеза у том односу је суд, као државни орган, а не физичка лица која га у датој ситуацији образују (стр. 9). Слично Иванова, стр. 27.

(20) Козлов — Јудељсон, стр. 65 и 66.

(21) Зејдер, стр. 29—32.

односа, него то својство имају њихови властодавци⁽²²⁾. Мозолин ово гледиште излаже критици, сматрајући да је оно засновано на раздвајању процесних радњи заступника од његових права и обавеза. Овај писац, полазећи од позитивног права, указује на низ права и обавеза заступника, на основу којих се он јавља као пуноправан субјект грађанског процесноправног односа. Он делује на основу пуномоћја, потпуно независно⁽²³⁾. За процесни субјективитет заступника изјашњава се изрично и Чечот⁽²⁴⁾. Исто мишљење заступају и Козлов—Јудељсон, указујући на то да су у Основима грађанског судског поступка наведени, као лица која учествују у спору, и заступници странака. Исти писци примећују да су у Законцима о поступку неких савезних република (Украјинске — чл. 29, Литванске — чл. 30, Белоруске — чл. 85 итд.) заступници изрично обухваћени набрајањем лица која учествују у спору, док законци неких других република (Руске — чл. 29, Казахстанске — чл. 19, Узбечке — чл. 30, итд.) у та лица не убрајају изрично и заступнике. Поменути аутори истичу да се заступање у парници може строго разликовати од заступања по материјалном праву, и да оно прво, насупрот овом другом, облашћује на низ процесних овлашћења непосредно, по сили закона. Таква права дата су заступницима и оним законцима у којима они нису наведени као лица која учествују у поступку⁽²⁵⁾. Као процесног субјекта, узима заступника и Зејдер, стављајући га у прву од наведених категорија⁽²⁶⁾.

3. — Излагање о субјектима процесноправних односа не би било потпуно ако бисмо прешли преко схватања о процесној правној и пословној способности⁽²⁷⁾, које је заступљено у једном делу совјетске науке. Оно се значајно разликује од становишта југословенског законодавства. Наиме, полазећи од опште усвојене поставке да су сви процесни субјекти носиоци права и обавеза и да својом делатношћу утичу на развој поступка, неки аутори закључују да сви учесници морају бити способни да буду носиоци тих права и обавеза, односно морају имати способност да предузимају процесне радње. Овај став први је у совјетској науци заузео Чечот, који пориче да процесна правна способност има свој извор у грађанској правној способности. Таква веза, по његовом мишљењу, не постоји због тога што суд у парници пружа заштиту не само за субјективна грађанска него и за радна, колхозна, земљишна, административна и друга права грађана и правних лица. У радном или колхозном спору процесна правна способност странке не може проистацати из грађанске правне способности, утолико пре што ова друга настаје код грађана тренутком рођења, а способност у радноправним односима заснива се, по правилу, са 16, а изузетно са 15 година. Осим тога, пошто се као субјекти процесноправног односа јављају не само странке у материјалноправном односу, него и суд, јавно тужилаштво, органи државне управе

(22) Абрамов, стр. 83.

(23) Мозолин, стр. 57.

(24) Чечот, стр. 9.

(25) Види ближе Козлов—Јудељсон, стр. 65 и 66.

(26) Зејдер, стр. 29.

(27) Под првом треба разумети способност бити парнична странка, а под другом парничну способност.

који дају мишљење у спору, итд., јасно је да процесна правна способност не може имати за основ грађанску. Извор обеју процесноправних категорија представља закон. Процесну правну способност имају сви процесни субјекти. Супротно томе, процесну пословну способност стичу грађани са одређеним узрастом. Она недостаје душевно болесним лицима. Код суда, јавног тужилаштва, органа државне управе и правних лица која у поступку учествују у својству странке или умешача, обе процесне способности настају истовремено, и то у тренутку кад ти органи, односно лица постоје (28). Мисао да и суд и сви учесници грађанског поступка имају процесну правну и пословну способност Чечот није развио до краја. Остају питања на која се не може добити непосредан одговор у његовој монографији. Посебно, у чему се састоји процесна пословна способност суда? Може ли се замислити случај у коме суд ту способност не би имао? Кад је сведок или вештак правно, а кад пословно способан у парници? Развијајући Чечотову мисао, на то питање дају одговор други писци. Зејдер поздравља изложено схватање као корак напред. И овај аутор одбацује старо гледиште о везаности грађанске (материјално-правне) и процесне правне способности из истих разлога из којих то чини и Чечот. Само Зејдер чини овде један уступак старом схватању: О вези између грађанске и процесне способности може се ипак говорити, али само у споровима из области грађанског права. У таквим парницама настанак и престанак процесне правне способности поклапа се са настанком и престанком материјалноправне. За Зејдера, први од ова два појма није ништа друго него појава општег појма правне способности у совјетском праву. Најзначајнији ставови овог писца у комплексу питања процесног субјективитета тичу се процесне пословне способности. Када је реч о суду, та способност своди се на питање надлежног састава. Ако се правна способност суда — каже овај писац — изражава у свеукупности његових права и обавеза као државног органа који остварује правосуђе, то и његова способност за самостално остварење тих права мора бити изражена у његовој делатности у надлежном саставу. Недостатак у том погледу значи да тај орган није имао право да предузме парничне радње и, ако буду учињене, оне не могу остати на снази. На исти начин треба да буде решено и питање процесне пословне способности јавног тужиоца и других државних органа који се појављује као процесни субјект. Што се тиче исте способности у сведока, она се — по мишљењу поменутог писца — одређује од стране суда, у зависности од конкретних услова који се тичу личности сведока, околности правне ствари итд. Исто треба да важи и за процесну пословну способност вештака и преводиоца⁽²⁹⁾. Козлов—Јудељсон не пружају ближе објашњење о процесној, правној и пословној способности суда и других органа. За сведока, ти аутори узимају да се настанак његове процесне, правне и пословне способности везује за његову улогу у парници. Ако је сведок малолетан, суд утврђује његову способност за сведочење. Од тога тренутка настаје његова про-

(28) Чечот, стр. 21—27.

(29) Зејдер, стр. 40—48.

цесна, правна и пословна способност. Вештак стиче обе ове способности стицањем неопходних стручних знања⁽³⁰⁾.

Насупрот предњим ауторима, неки други, говорећи о правној и пословној способности у парници, помињу само странке и умешаче⁽³¹⁾.

4. — Као што је напред речено, процесноправни однос по владајућем схватању у совјетској науци није један, него их има више⁽³²⁾. Овај плурализам представља оно обележје по коме се схватање совјетских процесуалиста највише разликује од владајућег гледишта у западноевропској науци. Одступање од напред наведеног становишта срећемо код Мозолина, који узима да процесноправни однос у парници може постојати само у јединству делатности свих субјеката. Као усмеравајући основ те делатности јавља се рад суда. Према томе — по овом писцу — не треба говорити о множини процесних правних односа, другим речима, о посебним односима суда с појединим учесницима, јер услед тога грађански процесноправни однос остаје без своје целовитости, распада се на посебне делове. Поједини односи јављају се само као посебне стране једног грађанскоправног процесног односа у сваком спору и они немају никаквог права на самостално постојање по сили закона⁽³³⁾. Гледиште Мозолина наишло је на повољан одјек у чланку Гурвича⁽³⁴⁾. Иначе оно је изложено оштро у критици⁽³⁵⁾.

Док је у западноевропској науци спорно да ли процесноправни однос постоји и између странака, дотле је за совјетску науку ван дискусије да је сваки такав однос двостран, дакле да учесници не стоје никад један према другом, него сваки од њих увек само према суду⁽³⁶⁾. Образложење је просто: странке, умешачи, јавни тужилац, државни орган који даје мишљење, сведоци и вештаци немају једни према другима никаква процесна права и обавезе.

5. — Од материјалноправног односа, процесноправни се разликује, дакле, пре свега по томе што је једна страна у њему увек суд. Из ове структуралне разлике проистиче разлика у положају субјеката процесноправног односа. Суд је државни орган, и то његово својство чини да овај однос има карактер једног односа власти. То значи да у њему, за разлику од материјалноправног односа, субјекти нису равноправни⁽³⁷⁾.

(30) Козлов—Јудељсон, стр. 67.

(31) Абрамов, стр. 93—95; Клејнман, стр. 41 и 42.

(32) Абрамов, стр. 82; Гурејев, стр. 8, 11, 12; Чечот, стр. 6; Иванов, стр. 26 и 27; Клејнман, стр. 38; Јудељсон, стр. 59 и 60; Зејдер, стр. 11.

(33) Мозолин, стр. 56.

(34) Гурвич, стр. 43.

(35) Види: Иванов, стр. 32; Зејдер, стр. 10 и 11; Козлов—Јудељсон се изрично изјашњавају за монизам, али додају да су сви односи међу собом везани и да се карактеришу јединством, које се одређује, на првом месту, заједничким субјектом — судом, а на другом — циљем настанка и развоја односа (стр. 60 и 61).

(36) Гурвич, стр. 51; Мозолин, стр. 56; Гурејев, стр. 11; Чечот, стр. 7; Иванов, стр. 33; Клејнман, стр. 38; Козлов—Јудељсон, стр. 59. Исто и Зејдер, који поставља питање да ли судско поравнање одговара изложеној структури процесноправног односа, и који ту сумњу отклања закључком да је поравнање материјалноправни посао, у коме нема процесних права и обавеза (стр. 17). Козлов—Јудељсон узимају да процесноправни односи могу настати међу вишим и нижим судским органима, а исто тако и међу судовима који нису у хијерархијском односу, на пример кад један од њих предузима рађе правне помоћи (стр. 61).

(37) Гурвич, стр. 43; Мозолин, стр. 53; Иванов, стр. 27; Зејдер наглашава да су други субјекти суду потчињени (стр. 28); исто и Козлов—Јудељсон, стр. 58.

Уз то се истиче да процесноправни односи спадају у ону врсту друштвених односа који могу постојати само као правни⁽³⁸⁾. Они се од других односа разликују и по свом циљу, који се састоји у остварењу заштите права и законитих интереса грађана или социјалистичких организација доношењем објективне, правилне, законите и основне пресуде⁽³⁹⁾. Поред ових карактеристика, наводи се и то да су то увек вољни односи⁽⁴⁰⁾. Најзад, између ова два односа постоји и разлика у погледу узајамних права и обавеза. Она се састоји не само у садржини овлашћења и дужности, него и у томе што се оне у грађанскоправном односу често одређују вољом странака, док их у процесноправном утврђује закон⁽⁴¹⁾.

6. — У разматрањима совјетских теоретичара осећа се оправдана тежња да самосталност процесноправног односа не одведе до строгог одвајања процесноправног и материјалног права. Посебну пажњу у том погледу заслужује покушај Зејдера да објасни везу парничног са оним материјалноправним односом у коме је дошло до спора. Веза се састоји у томе што се материјалноправни јавља као неопходна претпоставка процесног. Под нормалним условима — каже поменути аутор — процесноправни однос настаје само ако постоји одређени материјалноправни. Међутим, ова поставка је одмах допуњена другом, која јој у знатној мери мења смисао — да је карактер тог услова различит, у зависности од врсте процесноправног односа. У току парничног поступка материјалноправни однос не мора постојати, али се у сваком случају мора *претпоставити* постојећим. У извршном поступку је друкчије: та претпоставка није довољна, однос мора бити пресудом утврђен као постојећи. Кад је у питању парница, могуће су две ситуације — да тужени оспорава постојање материјалноправног односа, или да се он брани на други начин, на пример порицањем повреде уговорне обавезе. У овом другом случају однос се претпоставља као постојећи већ самим тим што није споран. У ситуацији у којој једна страна оспорава постојање материјалноправног односа, претпоставка његовог постојања у стварности дата је — ако смо тачно разумели аутора — самим тим што друга страна пориче да стоји са својим парничним противником у том односу. Иста претпоставка испуњена је у парници заснованој негативном тужбом за утврђење. Сва је разлика у томе што тврђење о постојању материјалноправног односа потиче од туженог, а не од тужиоца. Изложени значај материјалноправног односа за процесноправни огледа се пре свега у питању праве странке: Као један од најважнијих захтева за правилност подношења тужбе јавља се поштовање правила о тзв. легитимацији тужиоца и туженог у парници⁽⁴²⁾.

Предње схватање није лако прихватљиво. Њиме се појму претпоставке даје садржина различита од оне која је уобичајена у нашој (југословенској) науци. Тешко је узети да је реч о *правној* претпоставци у

(38) Чечог, стр. 6; Клејнман, стр. 38; Зејдер, стр. 12.

(39) Зејдер, стр. 13 и 14.

(40) Мозолин, стр. 53.

(41) Чечог, стр. 9; Козлов—Јудељсон, стр. 61.

(42) Зејдер, стр. 23. По овом писцу је, дакле, стварна легитимација један процесноправни, а не материјалноправни појам.

случају кад је међу странкама неспорно постојање основног материјално-правног односа. Још теже је прихватити да је таква претпоставка створена тврђењем једне странке да он постоји. Поред тога, један однос је међу странкама увек споран. Ако то није основни однос (на пример, купопродајни уговор), онда је изведени (на пример обавеза на накнаду штете због повреде таквог уговора). Изузетак је само случај у коме тужени признаје тужбени захтев.

7. — Процесноправни однос је, по једном мишљењу, један у више етапа (прва и друга инстанца, поступак надзора). Сви учесници не могу бити субјекти у свакој етапи. Тако, на пример, у другом степену се не могу појавити сведоци и вештачи. Поменути однос трпи у субјективном погледу промене и у случају замене нелегитимисане странке легитимисаном⁽⁴³⁾. По другом гледишту, подношењем жалбе или предлога за повраћај у пређашње стање заснива се нов однос⁽⁴⁴⁾. Процесноправни однос не заснива се са свима учесницима поступка истовремено. Са туженим, на пример, он настаје од тренутка достављања тужбе⁽⁴⁵⁾.

У науци је учињен и покушај класификације процесноправних односа. Полазећи од њиховог значаја за обављање правосуђа, једно мишљење узима да се они могу поделити на основне и помоћне. Први се образују у свакој грађанској ствари и постоје између суда и учесника чији су интереси у питању (странке, умешач). Други не морају бити засновани у свакој ствари. То су односи суд—сведок, суд—вештак и сл.⁽⁴⁶⁾.

8. — Једно од највише дискутованих у овом комплексу је питање структуре процесноправног односа у објективном погледу. Проблем је у томе да ли и на који начин та конструкција обухвата: 1) процесна права и обавезе и 2) процесне радње. По том питању изражена су три мишљења.

Прво учење је класично: Садржину процесног, као и сваког другог правног односа, чине права и обавезе његових субјеката. За заступнике овог схватања, радње субјекта остају ван односа. По једној конструкцији, оне представљају остварење процесних овлашћења и обавеза⁽⁴⁷⁾. Друго мишљење узима да се парничне радње, поред других правних чињеница, појављују као основ процесноправног односа⁽⁴⁸⁾. Неки процесуалисти, који тај однос подводе под традиционалну схему, настоје да повлачећи разлику између његове садржине и објекта нађу у својој конструкцији место за појам радње: Док права и обавезе чине садржину односа, дотле су радње његов предмет⁽⁴⁹⁾. Зејдер чак стоји на становишту да су радње као посебна категорија излишне, пошто улазе у појам процесних права и обавеза (?). Али, исти писац задржава појам

(43) Чечот, стр. 8. У погледу субјективних промена процесноправног односа, насталих услед преласка у даљи стадијум парнице или покретањем поступка, види и Иванов, стр. 33.

(44) Зејдер, стр. 72.

(45) Иванов, стр. 33.

(46) Козлов—Јудељсон, стр. 61.

(47) Тако Гурвич, који критикује став да се радњама, као јуристичким фактима, признаје примат над правним последицама тих факата. Тиме се, по мишљењу овог аутора, слаби руководи и одређујући значај права у процесу (стр. 41): Као остварење права и обавеза, узимају радње и Козлов—Јудељсон (стр. 62).

(48) Клејнман, стр. 39.

објекта, који је, по његовом схватању, општи и специјални. Општи објект је само један. То је спор о праву међу учесницима материјално-правног односа. Основни аргумент за своје схватање Зејдер види у томе што се њиме одржава веза између процеса и спорног материјалноправног односа. Супротно гледиште, које објект налази међу процесним појмовима, доводи до одвајања тих двеју области. То гледиште се, по мишљењу Зејдера, заснива на тези, изнесеној први пут 1938. год. на првом свесавезном саветовању совјетских правника — да постојање судског права, као посебне правне гране, налази своје оправдање у пуној независности процесноправног односа од материјалноправног⁽⁴⁹⁾. Специјалних објеката има више: Однос сваког појединог учесника поступка са судом има, поред општег, и свој специјални објект. Тако, на пример, као специјални објект односа странака са судом јавља се разјашњење чињеница основаности тужбе и чињеница одбране против тужбе. Односи између суда, с једне стране, и сведока или вештака, с друге, управљени су такође на специјални објект — утврђивање таквих фактичких околности без којих не може бити постигнут завршни циљ парнице — решене спорне ствари⁽⁵¹⁾. Козлов-Јудељсон узимају за општи објект грађанску ствар која се решава од стране суда, а за специјалне објекте посебне радње лица која учествују у парници (захтеви тужиоца, одбрана туженог, предлог трећег лица, искази сведока итд.)⁽⁵²⁾.

9. — Као и у материјалноправном односу, тако су и у процесноправном права и обавезе корелативни: Праву једног субјекта одговара обавеза другог на одређене радње⁽⁵³⁾. Међутим, између поменутог два односа постоје у погледу права и обавеза и разлике које се не тичу само садржине и начина одређивања овлашћења и дужности. Неки аутори истичу да обавеза суда према странкама представља истовремено и његову дужност према држави. То исто важи и у случају у коме суд предузима радњу која се у односу на учесника показује као једно његово право (на пример, у случају налога странци да поднесе доказ)⁽⁵⁴⁾.

(49) Тако Чечот, стр. 9, који ипак разликује две врсте радњи. Једне имају својство јуристичких факата којима се заснивају, мењају и окончавају процесноправни односи, као на пример, подношење и одустанак од тужбе, закључење поравнања, доношење пресуде. Та прва група не јавља се као објект процесноправног односа. У другу групу улазе радње које се предузимају у току остварења процесних права и обавеза: саслушавање сведока, позив на рочиште, подношење предлога, учешће странака, интерваријанта и јавног тужиоца у извођењу доказа. Само радње ове друге групе имају карактер објекта процесноправног односа. Ова подела не изгледа нам убедљива.

(50) Види ближе аргументацију овог аутора, као и његов појам објекта у ванпарничном и извршном поступку, Зејдер, стр. 51—54.

(51) Питамо се има ли у предњим примерима разлике између наведених специјалних објеката.

(52) Козлов — Јудељсон, стр. 61.

(53) То наглашавају Чечот, стр. 9, и Козлов — Јудељсон, стр. 63.

(54) Зејдер, стр. 61; Иванов, стр. 33; Клејнман, стр. 40. Слично схватање заступају и Козлов — Јудељсон, узимајући за полазну тачку мисао да су сви процесни субјекти носиоци и права и обавеза. Кад се ради о учесницима, треба разликовати странке и умешаче од сведока и вештака. За прве, већина радњи представља право. Испуњење обавеза се, напротив, појављује као оно што карактерише положај тзв. помоћних учесника поступка (давање

10. — У групи мишљења да садржину процесноправног односа чине права и обавезе треба посебно указати на оно које заступа Гурвич. Овај писац, у чијим схватањима појам преображајних права заузима значајно место, сматра да се процесноправни однос не може подвести под редовну схему правног односа који се састоји од корелативних права и обавеза. Гурвич полази од појма једностране изјаве воље и сматра да све посебне форме права на судску заштиту, како оне у корист тужиоца тако и оне у корист туженог, сачињавају по својој природи овлашћење на предузимање таквих (једностраних) изјава. Отуда и правима која се кроз те изјаве странака остварују не одговарају обавезе суда према странкама. Другим речима, садржина судске заштите у свим њеним видовима не открива се кроз одговарајуће обавезе, него кроз процесне радње које предузима овлашћени. Право суда да разматра грабанску ствар чини и његову обавезу, али само пред државом. Према странкама, суд такву дужност нема⁽⁵⁵⁾. Право на судску заштиту у његовим различитим облицима (право на тужбу, право туженог на заштиту и на противтужбу, право на жалбу, право трећег лица на интервенцију) представља сложено процесно овлашћење које се, са развојем правне ствари, испољава у множини сукцесивно настајућих елементарних овлашћења, а понекад и обавеза⁽⁵⁶⁾.

11. — По другом схватању, садржину процесноправног односа чине само радње (понашање, делатност) његових субјеката. То гледиште заступа Гурејев, налазећи за њега ослонац у ставовима класика марксизма-лењинизма. Овај аутор указује на Марксову мисао да под друштвеним односом треба имати у виду *сарадњу* многих појединаца, без обзира при каквим условима, на који начин и у ком циљу. Истог писца надахњује и Лењинов став да се друштвени односи људи састоје из њихових радњи⁽⁵⁷⁾.

12. — Треће мишљење обједињује предња два: Садржину процесноправног односа чине не само права и обавезе, него и процесне радње. За ово схватање залаже се Мозолин. Оно је закључак методолошког приступа у коме аутор настоји да утврди везу између радњи субјеката и друштвених односа у којима се те радње предузимају. Развијајући своје мисли на примеру радног односа, овај писац долази до закључка да под било којим друштвеним односом треба разумети не само положај који људи заузимају у својој делатности него истовремено и њихове радње. Уколико су субјекти приликом предузимања радњи дужни да се руководе одређеним правним нормама, у садржину правног односа улазе и права и обавезе на основу којих се радње предузимају⁽⁵⁸⁾.

исказа, мишљење). Ови субјекти имају извесна процесна права која су потребна да би могли испунити своје дужности. На пример, вештаци могу тражити да се упознају са правном ствари и са другим подацима (стр. 63).

(55) Гурвич, стр. 51—53. Питамо се према коме суд онда има право?

(56) Гурвич, стр. 51, 52, 54. и след.

(57) Гурејев, стр. 12.

(58) Види ближе, Мозолин, 51—53. Види код истог писца и излагање о двојој природи судске делатности у поступку, стр. 53. и след.

13. — Услед ограничености простора није могућно дати исцрпан приказ совјетске науке у овом питању, а поготово не остаје места за анализирање изложених схватања. Зато ћемо се сасвим укратко осврнути на неке ставове који су напред изнесени.

Пре свега, дискусију заслужује питање практичног значаја ове изразито теоријске конструкције. У совјетској литератури нисмо могли наћи ослонаца за оцену по којој би тај значај био велики. Које процесноправне установе не могу да добију своје објашњење ако се не узме у помоћ процесноправни однос? Које норме процесног права не могу без тог појма да добију своју тачну примену? Тиме није речено да он нема ни теоријску вредност. (Не делимо гледиште да оцена једне овакве научне конструкције зависи само од њене практичне употребљивости). Совјетски процесуалисти успели су, међутим, да нас убеди у крупан теоријски значај ове категорије јер она омогућује посматрање процеса у јединству његових субјективних и објективних елемената. Услед тога припада јој централно место у општој теорији процеса.

У западноевропској науци већина писаца не узима сведоке и вештаке као процесне субјекте. Супротан став совјетске науке убедљивији је, јер нема сумње да су сви учесници поступка носиоци права и обавеза. Разлике које међу њима постоје дају за право мишљењу које их дели на главне и помоћне⁽⁵⁹⁾. Што се тиче поставке да појам правне и пословне процесне способности треба проширити на све учеснике поступка, па и на суд, сведоке и вештаке — она је збиља далеко од наших традиционалних схватања. Мислимо да ова поставка — која, уосталом, у совјетској науци није једнодушно прихваћена — заслужује преиспитивање. Шта ће се добити ако суд (као државни орган који руководи поступком) буде снабдевен поменутиим процесним способностима?

По нашем мишљењу, највиши домет совјетске процесноправне мисли у овој материји јесте схватање велике већине аутора да у поступку има онолико односа колико има учесника. Тај став убедљивији је од гледишта да је парнични однос само један, како се то редовно узима у науци западноевропских земаља. Јер, као што смо рекли, сви су учесници носиоци права и обавеза и сви развијају делатност у поступку. Остаје ипак питање да ли сви они стоје у односу према суду, или би за странке требало узети да су оне и у односу једна према другој. Ако ништа друго, странка има и према противнику, а не само према суду, дужност да се поштено парнички⁽⁶⁰⁾. Но, чини нам се да је, доследно разликовању између субјеката, и овде оправдано разликовање између основних и помоћних односа.

Што се тиче дискусије о садржини процесноправног односа, нама најтачније изгледа становиште по коме процесни однос чине како права

(59) Живановић, који сведоке и вештаке узима за неправне процесне субјекте с правом примењује да гледиште по коме су они прости процесни објекти или средства, не одговара ни достојанству њихове личности ни процесној еволуцији која је довела до појмова процесног субјекта и странке (II, стр. 144).

(60) Однос међу странкама постоји и у ситуацији у којој туженом припада право на обезбеђење парничних трошкова — чл. 185. Југосл. ЗПП.

и обавезе тако и радње. Мислимо да је овај однос тешко конструисати тако да делатност субјекта остане ван његове садржине. Радње чине „супстанцу“ процеса не само кад се он посматра као збивање него и кад га гледамо стављајући поједине учеснике према суду. Обележје партице је непрестани развој, и ту своју карактеристику она не сме да изгуби ни кад је узимамо као однос. А промене којима се правна ствар развија, врше се радњама. Остаје питање постоји ли битна квалитативна разлика између радњи главних и радњи помоћних субјектата. Циљ оних првих је управо развој, што се за ове друге не може рећи.

На крају истичемо да се радови совјетских процесуалиста у овој материји одликују садржајним богатством, дубином резонувања и само-никлошћу. Тим радовима је показано да решење проблема и у таквој области као што је грабанско процесно право може и треба да буде засновано на принципима марксистичке друштвене мисли. Све то чини да резултати совјетске науке по питању коме смо посветили овај чланак представљају крупан допринос општој теорији процеса.

Б. ПОЗНИЋ

РЕЗЈУМЕ

Понятие гражданских процессуальноправовых отношений в современной советской науке

Автор дает обзор состояния современной советской науки по вопросу гражданских процессуальноправовых отношений, констатируя, что и она входит в рассмотрение целого рода вопросов, имеющих принципиальное значение и которым в последние годы посвящает особое внимание. Для лучшего понимания понятия процессуально-правовых отношений, в статье вначале приводится учение о субъектах процесса. В советском праве число субъектов несколько большее чем в югославском. Принимая во внимание их роль в процессе, в науке проведена их классификация. Большую разницу с югославским правом представляет господствующий взгляд, по которому правоспособностью и дееспособностью обладают все субъекты процесса, а не только стороны. Автор статьи выражает сомнение в правильность такого взгляда и полагает, что его следовало бы подвергнуть пересмотру. По мнению автора наибольшую ценность имеет положение, по которому, противно пониманием науки капиталистических стран, процессуальных отношений имеется несколько и тем самым каждый из участников находится в процессуальных отношениях с судом. Между сторонами этих отношений не существует. В статье затем приводятся признаки, по которым процессуальноправовые отношения отличаются от материальноправовых. Автор затрагивает и являющийся предметом частых дискуссий вопрос структуры процессуальноправовых отношений: состоят ли они исключительно из прав и обязанностей или исключительно из действий, или же их содержание составляют обе эти категории.

Автор заканчивает статью коротким обзором взглядов советской науки по некоторым вопросам, касающихся этого научного понятия.

SUMMARY

The Notion of the Civil Procedural-legal Relation in the Current Soviet Science

The author reviews the situation in the current Soviet science as to the problem of civil procedural-legal relation, stating that it belongs to the series of problems of fundamental importance to which Soviet science has been devoting lately a special attention. In order to understand better the notion of the procedural-legal relation, the teachings on the procedural subjects are first expounded in the article. In the Soviet law the number of these subjects is somewhat greater than in the Yugoslav. In view of their role in the procedure, they have been classified by the science. The great difference in relation to the Yugoslav law should be looked for in the prevailing concept according to which the legal and business capacity have all the subjects of the law-suit, not only the party. The author is doubtful as to the value of this approach and considers that it should be re-examined. In his opinion, the approach according to which, contrary to the concept of the science in capitalist countries, procedural relation is not unique, but there are several so that each participant is in relation to the law-court. Such a relation does not exist between parties. The article further shows the features which make different the procedural-legal relation from the material-legal. The author takes up a very discussed question of the structure of the procedural-legal relation whether it consists only of rights and duties, or only of acts, or do both of these categories constitute its content. Finally, the author very briefly comments the attitudes of the Soviet science to some problems related to this scientific notion.

RÉSUMÉ

La notion du rapport de procédure civile dans la science soviétique contemporaine

L'auteur a donné un exposé de l'état de la science soviétique contemporaine relativement à la question du rapport de procédure civile, en constatant qu'elle rentre dans le cadre d'une série de questions qui sont en principe d'une importance réelle sur lesquelles cette science a consacré une attention particulière au cours de ces dernières années. Pour mieux comprendre la notion du rapport de procédure civile dans l'article est exposé en premier lieu la théorie des sujets de procédure. Dans le droit soviétique le nombre de ces sujets est un peu plus élevé que dans le droit yougoslave. En égard à leur rôle dans la procédure, dans la science leur classification a été effectuée. La grande différence par rapport au droit yougoslave peut être aperçue dans la conception dominante selon laquelle la capacité juridique et la capacité d'agir appartiennent à tous les sujets du procès et non seulement à la partie. L'auteur de ce travail a exprimé des doutes quant à la valeur de cette attitude et il considère qu'il faudrait la soumettre à un nouvel examen. De l'avis de l'auteur l'attitude est d'une importance particulière selon laquelle, contrairement à la conception de la science des pays capitalistes, le rapport de procédure n'est pas unique, mais il y en a plusieurs, de sorte que chaque participant se trouve en rapport à l'égard du tribunal. Entre les parties ce rapport n'existe pas. Dans l'article sont exposés ensuite les caractères d'après lesquels le rapport de procédure civile diffère du rapport matériel juridique. L'auteur s'est arrêté aussi sur la question très discutée de la structure du rapport de procédure civile: Est-ce qu'il consiste seulement en droits et devoirs ou seulement en action, ou bien son contenu est-il formé de ces deux catégories. A la fin de l'article l'auteur a exposé brièvement les attitudes de la science soviétique relativement à certaines questions qui se rapportent à cette notion scientifique.